

Een LGO-leerplan voor VSO-uitstroomprofiel **Vervolgonderwijs**

Hulpmiddel voor het gestructureerd ontwikkelen van een leerplan voor de leergebiedoverstijgende doelen in het vso

Thema: Leren leren

VOORBEREIDINGSFASE

Stappen	LGO kerndoelen	Concretisering
<p>Heeft u de volgende stappen doorlopen?</p> <p>Stap 1. Informeren, draagvlak creëren:</p> <ul style="list-style-type: none"> Het team kent de kerndoelen. Het team heeft goed in beeld hoe de eigen school aan de LGO doelen werkt. Het team erkent de noodzaak om (sommige) LGO kerndoelen (beter) herkenbaar in het onderwijsaanbod op te nemen. <p>Stap 2. Uitgangspunten formuleren:</p> <ul style="list-style-type: none"> Het team bepaalt of er wordt gekozen voor een uitstroomspecifieke uitwerking of een meer gemeenschappelijke uitwerking. Het team bepaalt voor elk van de transitiedomeinen (vervolgonderwijs, werk, wonen, vrije tijd en burgerschap) of er wordt gekozen voor een uitstroomspecifieke uitwerking of een meer gemeenschappelijke uitwerking. <p>Stap 3. Verantwoordelijkheden benoemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> Het team heeft een visie op de plaats van de LGO doelen en de verschillende transitiedomeinen in het totaal van doelen en activiteiten in de school. Het team kiest voor elk LGO thema en voor elk transitiedomein voor een vorm van programmering. Het management legt afspraken vast in het schoolplan en jaarrooster. 	<p>1. De leerling ontwikkelt een open en flexibele houding ten opzichte van de wereld om zich heen, mede in het kader van een leven lang leren.</p> <p>2. De leerling leert doelgericht en planmatig te leren en daarbij strategieën te gebruiken.</p> <p>3. De leerling leert verschillende soorten informatie zoeken, te beoordelen en te gebruiken.</p> <p>4. De leerling leert op basis van feiten een mening te vormen, deze adequaat te uiten en respectvol om te gaan met andere meningen.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Het ontwikkelen van zelfvertrouwen bij het leren van nieuwe kennis en vaardigheden. Het opdoen van kennis over de wereld waarin je leert, werkt, woont, als burger functioneert en vrije tijd besteedt. Het actief, planmatig en kritisch onderzoeken van de wereld en er een eigen betekenis aan verlenen. Het formuleren van eigen leervragen. Het leren plannen en monitoren van het leerproces. Het nemen van (mede)verantwoordelijkheid voor het eigen leer en ontwikkelingsproces. Het stellen van eigen leer- en ontwikkelingsdoelen. Het leren hanteren van strategieën bij het leren (bijvoorbeeld memoriseren, aantekeningen maken, schematiseren). Het systematisch leren reflecteren op het eigen leerproces en hierbij gebruik te maken van feedback. Het leren zoeken naar relevante informatie in diverse typen (digitale en niet digitale) bronnen. Het leren hanteren van zoekstrategieën. Het leren kiezen van passende zoekstrategieën. Het leren beoordelen van informatie op betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid. Het leren en gebruiken van ICT-vaardigheden (zoals leren omgaan met zoekmachine, e-mail en digitale sociale netwerken). Het leren vormen en uiten van je mening. Het leren aangeven of je het met een mening van een ander eens bent. Het leren herkennen van een mening en argumenten in een tekst of mondelinge uiting. Het leren baseren van je mening op verschillende feiten. Het leren zoeken van argumenten om een mening te onderbouwen. Het leren benoemen en hanteren van overeenkomsten en verschillen in meningen.

PLANNINGSFASE

Stap 4: Fasering en positionering van leerinhouden

<p>Welke leerdoelen passen bij de verschillende fasen van de leerroute?</p>	<p>Bepaal welke inhoudelijke focus past bij verschillende onderwijsfasen / leerjaren.</p> <p>Uitgangspunt: zorg voor doorlopende leerlijnen. Betrek de leergebied overstijgende doelen rond het thema 'leren leren' waar mogelijk bij de programmering van de specifieke leergebieden.</p> <p>Uitgangspunt: houdt rekening met de diversiteit in leerlingkenmerken binnen dit uitstroomprofiel: leerlingen in het uitstroomprofiel vervolgonderwijs zijn zeer divers in hun ontwikkelingsmogelijkheden.</p> <p>Fase 1: Brede oriëntatie in de onderbouw. Bij 'leren leren' gaat het om het ontwikkelen van inzichten en vaardigheden die wezenlijk zijn voor het verwerven en toepassen van kennis. In dat proces zijn taakgerichtheid, doorzettingsvermogen en motivatie van groot belang. De leerling ontwikkelt een houding gericht op permanent verder willen leren en op plezier beleven aan het leren van nieuwe dingen. Daarbij is het ook belangrijk dat de leerling leerdoelen voor zichzelf kan formuleren en in staat is een goede werkverdeling te maken in de tijd (kunt werken volgens plan) maar ook in staat is verschillende leerstrategieën in te zetten om informatie te verwerven en op te slaan en te tonen wat geleerd is. Ook het kunnen reflecteren op het eigen leergedrag is van groot belang. Je leert bijvoorbeeld ook (of juist) als het leren niet helemaal zo gegaan is als je had verwacht. De school doet er goed aan om voor alle leerlingen een gemeenschappelijk basisaanbod voor dit kerndoel uit te werken en op vastgelegde momenten te beoordelen welke leerlingen een meer intensief aanbod nodig hebben. Dit aanvullende aanbod kan ook met derden worden georganiseerd. Bij 'leren leren' gaat het in feite om 'leren voor het leven'. Het gaat om het ontwikkelen van kennis, houding en vaardigheden op het intra persoonlijke en interpersoonlijke gebied. Inzicht in jezelf vormt de basis voor het leren (voor het) leven. Een positief zelfconcept, weten wat je sterke en minder sterke kanten zijn en daar op een goede manier mee om kunnen gaan (door bijvoorbeeld gepaste doelen te stellen, opbouwende kritiek en de consequenties van je keuzes</p>
--	---

te accepteren) zijn voorwaarden om jezelf in de tijd te kunnen blijven ontwikkelen. Daarnaast leidt een beter inzicht in jezelf tot een betere communicatie en meer bevredigende relaties met anderen.

Fase 2: Toespitsing in de bovenbouw.

In de bovenbouw zal meer nadruk liggen op het geïntegreerd inzetten en zelfstandig kiezen en toepassen van leer- en informatievaardigheden. De leer- en informatiestrategieën zullen nu steeds worden gekoppeld aan het uitstroomperspectief van de leerling. Een mbo leerling zal immers andere leerstrategieën nodig hebben dan een leerling die naar het hoger onderwijs doorstroomt. Voor het mbo zijn competentiegerichte doorstroominstrumenten ontwikkeld. (zie: http://www.slo.nl/downloads/2009/Competentiegericht-Doorstroom_20Instrument.pdf/) Voor de aansluiting op het hoger onderwijs kan gewerkt worden aan leervaardigheden die in het hoger onderwijs een rol spelen. In bijlage 4 wordt een voorbeeld van deze leervaardigheden gegeven. De school kan hierbij bijvoorbeeld gebruik maken van de Fontys Competentie Wijzer (<http://www.fontys.nl/fcwvo>).

Hoe passen de doelen bij de rest van het onderwijs?

Geef aan hoe de inhoud gekoppeld worden aan de visie en uitgangspunten van de school.

Uitgangspunt: integreer de kerndoelen 'leren leren' in alle lessen.

De kerndoelen 'leren leren' zijn onderdeel van alle lessen. Ze vormen de basis voor alle leren en kunnen daarom het beste worden geleerd als steeds terugkomend onderdeel van een les. Het aanleren van specifieke strategieën en stappenplannen kan ook als aparte activiteit worden geoefend. Leerlingen leren hoe je leren kunt organiseren.

Door de doelen als vast onderdeel te borgen binnen alle voorkomende lessen en activiteiten, kunnen de leeropbrengsten vergroot worden. Het bijvoorbeeld bewust maken van onder andere eigen leerstijlen, feedback te geven aan elkaar, nadenken hoe je informatie veilig en snel kunt vinden, zijn kwaliteiten die je steeds kunt blijven inzetten bij nieuwe activiteiten.

Uitgangspunt: integreer de kerndoelen 'leren leren' in de begeleidingsactiviteiten:

Maak de LGO-doelen 'leren leren' onderdeel van ontwikkelingsgesprekken, stages en stage-gesprekken.

Doel en planning

LGO doelen worden opgenomen in de individuele planning en ook in het groepsplan.

Stap 5: Programmering van leeractiviteiten, didactiek en leeromgeving

Wat zijn geschikte werkvormen om de leerdoelen te bereiken?

Bepaal leeractiviteiten en didactiek die passen bij de inhoudelijke leerdoelen.

Ga na in welke contexten leerlingen ervaringen kunnen opdoen met betrekking tot keuzes maken, realistisch zelfbeeld ontwikkelen, leerstrategieën ontwikkelen. Uitgangspunt is dat leerlingen met en van elkaar leren. Ze leren door ervaring en door gestimuleerd te worden om na te denken over wat ze nodig hebben om een leerdoel te bereiken.

Didactische werkvormen:

Voor sommige scholen zal het 'leren leren' sterk verweven zijn in het didactische model van de school. Leervragen van leerlingen spelen bijvoorbeeld een leidende rol in het onderwijs en/of de leerling werkt vanaf leerjaar 1 aan zelf gekozen doelen geformuleerd in het individueel transitieplan. In andere scholen zijn aspecten van 'leren leren' minder geïntegreerd opgenomen in het onderwijs. De school kan er dan bijvoorbeeld voor kiezen om binnen of buiten de vakken om te werken aan één of meer leerlijnen op dit gebied. Het CED heeft bijvoorbeeld een leerlijn 'leren leren' ontwikkeld waarin vijf doelen worden uitgewerkt: taakaanpak, reflectie op werk, hulpvragen, zelfstandig (door)werken en samenwerken. Het is wel essentieel dat de vaardigheden worden onderhouden en regelmatig in meerdere vakgebieden en leeractiviteiten terugkeren. De school kan bij deze LGO doelen zowel binnen als buiten de vakken werken aan een leerlijn voor deze vaardigheden. De doelen kunnen in principe binnen alle vakken gestalte krijgen maar kunnen ook georganiseerd worden in aparte studie- of mentorlessen. Informatie en presentatievaardigheden zijn bijvoorbeeld goed onder te brengen bij het vak Nederlands. De door SLO opgestelde [concretisering van de kerndoelen Nederlands](#) geeft daar voorbeelden van. Ook voor de ontwikkeling van leer- en informatievaardigheden kan een lessencyclus worden geprogrammeerd, in één of meerdere vakken, als apart vakgebied of binnen mentorlessen. Hetzelfde geldt voor de informatievaardigheden van leerlingen. Ook hiervoor zijn allerlei mogelijkheden tot het programmeren van een lessencyclus. Essentieel is dat er duidelijke afspraken worden gemaakt over de toepassing van het geleerde in andere vakken en leeractiviteiten. Voor het voortgezet onderwijs is een leerlijn informatievaardigheden ontwikkeld. Deze biedt een helder kader voor reflectie in het team over deze vaardigheden en voor programmering binnen (alle) vakken. De leerlijn bevat voorbeeldopdrachten en er is een checklist ontwikkeld die leerlingen kunnen invullen en waarmee zij hun groei in kennis en vaardigheden met betrekking tot informatievaardigheden kunnen bijhouden. De leerlijn bevat ook een beoordelingsformulier waarop de leraar het beheersingsniveau van de leerling kan aangeven. Zie: <http://www.slo.nl/voortgezet/tweedefase/vakken/geschiedenis/>

Het kerndoel gericht op het uiten en presenteren van een mening heeft raakvlakken met de kerndoelen van het domein Nederlands en kan mede binnen dat vak worden geprogrammeerd. Er zijn ook raakvlakken met het LGO thema 'functioneren in sociale situaties' en scholen kunnen er ook voor kiezen dit kerndoel binnen het onderwijs rond dit thema, bijvoorbeeld in een programma 'sociale vaardigheden' op te nemen. Ook hier geldt dat het toepassen van de vaardigheid bij andere algemene of beroepsgerichte vakken en leeractiviteiten belangrijk is. Een koppeling met burgerschap (denk aan het houden van debatten, deelname aan een leerlingenraad en dergelijke) is ook goed mogelijk.

Voorbeeld:

'Leren leren' en verder leren (Tilburg). Het scheppen van de goede voorwaarden voor leren kan met pre-teaching: de leerlingen voorbereiden op onbekende zaken die hun te wachten staan. Dit hoeft niet alleen te gaan over de inhoudelijke kennis of vaardigheden die aan de orde gaan komen, maar ook bijvoorbeeld over de context waarin je kan verwachten terecht te komen als je gaat verder leren. De school plant als voorbereidingsprogramma om op bezoek te gaan in de stad in je regio waar de leerlingen die verder leren terecht kunnen komen. Zo een excursie, waarin de leerlingen zelf een grote rol hebben, is overigens op zich al een activiteit waar je bijna alle doelen in terug kunt zien komen.

Voorbeeld:

Leerstijlen (Berkenschutse) De leerling moet vanuit eigen beleving ervaren hoe ze hun vaardigheden en competenties kunnen vergroten. 'Leren leren' sluit dus aan op wat de leerling zelf denkt dat hij kan en wat hij wil, waar zijn motivatie ligt en ook hoe hij leert. De docent geeft feedback om zijn zelfkennis daarover te vergroten. Met name de geobserveerde of onderzochte leerstijl is een goede ingang om leerlingen bewuster te maken van hoe ze het beste kunnen leren. Dat betekent onder meer ook inzicht in: "wat kan ik waar halen, in welke richting kan ik het beste mijn vervolgopleiding kiezen?".

Voorbeeld:

POV, dit staat voor Praktijk- en onderzoeksvragen. Vso Heliomare zet hier dagelijks 2 lessen voor in. In deze lessen worden studievaardigheden aangeleerd

	<p>Er is een grote variëteit aan didactische werkvormen mogelijk om de doelen aan te bieden. Denk bijvoorbeeld aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gespreksvormen, bijvoorbeeld interactief, groepsgesprek, debatteren, feedback tijdens en na de lessen. • Instructievormen zoals de indirecte instructie waarbij leerlingen worden gestimuleerd na te denken over hoe, wat en waarom ze kunnen leren. • Leren door experimenteren, onderzoeken en/of ervaren en dit evalueren. • Leerlingen oplossingsgericht te laten werken en leren. <p>Reflectie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Portfolio-gesprekken • Groepsgesprekken. 	<p>zodat de leerlingen de regie krijgen over hun leren. Via de portfoliogesprekken die 1x per 6 weken plaatsvinden denken leerlingen na over welke competenties ze gaan oefenen tijdens de verschillende activiteiten op hun rooster. Verder staat er op de vrijdagmiddag Talentontwikkeling op het rooster om leerlingen te leren nadenken over het maken van keuzes. Ze mogen zelf aangeven wat ze willen leren. Dat kan bijvoorbeeld zijn sterrenkunde, Japans, yoga, et cetera.</p>
<p>Wat zijn geschikte leeromgevingen</p>	<p>Beslis hoe de leeromgeving eruit moet komen te zien om aan te sluiten bij de inhoud en mogelijkheden van school en leerling.</p> <p>Uitgangspunt is dat de school voldoende mogelijkheden biedt om de leerlingen te 'leren leren'. Binnen alle contexten en activiteiten kunnen deze doelen worden geoefend. Baseer de keuzes op de volgende principes met betrekking tot leeromgevingen.</p> <p>Algemeen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De leeromgeving is inspirerend en biedt kans voor de leerling om zelf aan de slag te gaan. • De leeromgeving stimuleert de zelfstandigheid door overzichtelijkheid, routes, afspraken. • De leerlingen worden gestimuleerd om te onderzoeken en na te denken over het bereiken van hun leerdoelen. • Er is ruimte om te reflecteren. <p>Bij stages:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er zijn afspraken over het 'leren leren' op de stageplek. • Er is voldoende feedback. • Leerlingen worden gestimuleerd om hun mening op gepaste wijze te delen met de collega's. 	

Stap 6: Kiezen van passende leermiddelen

<p>Wat zijn geschikte leermiddelen?</p>	<p>Inventariseer welke leermiddelen aansluiten bij de uitgangspunten.</p> <p>Onderstaande opsomming biedt een keur aan mogelijkheden om vorm te geven aan het thema 'leren leren'. Ook hier geldt dat de school zelf een keuze zal moeten maken uit deze leermiddelen. De keuze voor bepaalde leermiddelen wordt ingegeven door onder meer de maatschappelijke opdracht en de onderwijsvisie van de school, de specifieke leerlingkenmerken en bijvoorbeeld het didactisch model dat de school voorstaat.</p> <p>Er is een inventarisatie van leermiddelen beschikbaar die op verschillende categorieën is te doorzoeken.</p>	<p>Voorbeeld:</p> <p>Methodisch materiaal voor onderwijs in vaardigheden: uitgeverij Tumult heeft een serie uitgaven met leskaarten voor studievaardigheden, op verschillende niveaus vanaf onderbouw voortgezet onderwijs. Eveneens met betrekking tot sociale vaardigheden en keuze- en loopbaanvaardigheden www.tumult.nl</p>
--	--	--

Stap 7: Benoemen van werkwijze van beoordeling

<p>Op welke wijze worden de leerresultaten inzichtelijk gemaakt?</p>	<p>Geef aan hoe je de ontwikkeling van de leerling zichtbaar maakt.</p> <p>Ga eerst na: in hoeverre en op welke punten met name wilt u 'leren leren' beoordelen, vanuit welke visie en met welk doel wilt u dat doen. Er zijn twee kanten aan het beoordelen: gaandeweg het proces en het resultaat bij afsluiting. Overweeg wanneer het erom gaat het leerproces af te kunnen stemmen op de ontwikkeling van de leerling en wanneer het de bedoeling is het bereikte niveau vast te leggen.</p> <p>Maak dit concreet door een cyclisch begeleidingsproces met als onderdelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bepaal doelen en tussendoelen en formuleer deze in voor leerlingen begrijpelijke taal. Dit kan bijvoorbeeld met behulp van rubrics. • Laat de leerling ook de eigen voortgang beoordelen, en bespreek het verschil met uw eigen beoordeling. • Leg in overleg nieuwe leerdoelen vast (bijvoorbeeld in een persoonlijk ontwikkelingsplan of transitieplan). • Bespreek regelmatig de voortgang ten aanzien van het 'leren leren'. <p>Welke beoordelingsvormen zijn daarvoor geschikt?</p> <p>In het algemeen is het de bedoeling om vast te stellen of leerlingen na het volgen van een programma (of een specifiek aanbod) ook werkelijk competentier zijn geworden. Er zijn echter geen formele criteria vastgelegd voor de competenties op de leergebiedoverstijgende thema's en daarmee ook niet hoe dat kan worden getoetst.</p> <p>De school stelt daar zelf een werkwijze voor vast. Daarbij is het belangrijk hier met het gehele team gezamenlijk een lijn in te trekken:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Over welke competenties gaat het in dit uitstroomprofiel (met prioriteiten in het licht van toekomstperspectieven). • Ontwikkelen van een gelijke manier van kijken daarnaar (tussen verschillende betrokken docenten en door de leerjaren of onderwijsfasen heen). • Het vastleggen van competentie (met name in ontwikkelingsvolgmodel, portfolio, transitiedocument). 	
---	--	--

Vaak zal de observerende en beoordelende blik van de leerkracht gekleurd worden door het gebruikte instrumentarium. De beoogde onderwijsopbrengst en het vaststellen van resultaat is logischerwijze met elkaar verbonden. Daarom zal dit van meet af aan in de planning aandacht vragen en niet pas achteraf.

Klik [hier](#) voor verdere aanwijzingen voor deze stap en verwijzingen naar bruikbare informatie en instrumentarium.

REALISATIEFASE

Stap 8: Uitvoeren van leeractiviteiten en beoordeling

- a. De betrokkenen voeren leeractiviteiten uit voor alle LGO thema 's in de betreffende uitstroomprofielen.
- b. Het management volgt (of laat dat doen) op systematische wijze de voortgang van de implementatie en heeft daartoe een werk- en overlegstructuur ingericht.

Het programma wordt uitgevoerd gedurende de periode van bijvoorbeeld één schooljaar (de school kan er natuurlijk ook voor kiezen om gedurende een kortere periode 'proef te draaien'). Dit schooljaar wordt gebruikt om de kwaliteit en het effect van het programma te toetsen. Vragen die daarbij kunnen worden gesteld zijn bijvoorbeeld:

- Is het programma 'aan de maat' van onze leerlingen?
- Welke meetbare effecten sorteert het programma?
- Voorziet het programma in een algemene behoefte? Zijn aanpassingen noodzakelijk in inhoud en/of in tijd?
- Wordt het programma op de beoogde wijze uitgevoerd?

EVALUATIEFASE

Stap 9: Vastleggen van evaluatiedata

- a. Het management legt vast op welke wijze, wanneer en op basis van welke criteria/prestatie indicatoren wordt geëvalueerd
  - I. op het niveau van de uitvoering conform gemaakte afspraken;
  - II. op het niveau van waardering van de betrokkenen;
  - III. op het niveau van leeropbrengsten.
- b. Het management vraagt waar nodig adviezen om het programma in zijn totaliteit te verbeteren.
- c. Het management besluit tot het vastleggen van (onderdelen van) het programma dan wel tot hernieuwde planning.

BORGINGSFASE

Stap 10: Borging in plannen, in handelen en in roosters

- a. Het management legt in afspraken met het team vast op welke wijze de herkenbaarheid van de leergebied overstijgende doelen is terug te zien in het handelen van elk teamlid.
- b. Het management legt afspraken vast in het schoolplan (eventueel het jaarplan/managementovereenkomsten) en in de roosters.
- c. Alle betrokken medewerkers verwerken de gemeenschappelijke leeractiviteiten met betrekking tot de leergebied overstijgende kerndoelen in groepsplannen.
- d. Speciale, geïntensiveerde begeleiding met betrekking tot de leergebied overstijgende kerndoelen worden voor individuele leerlingen vastgelegd in een handelingsplan.

